

Katarzyna TETŁAK
Szkoła Główna Służby Pożarniczej

Organizacja i zadania straży pożarnej kraju związkowego Badenia-Wirtembergia w ogólnonarodowej strukturze Republiki Federalnej Niemiec

The Organization and Tasks of Baden-Wuerttemberg Fire Service in the Nationwide Structure of the Federal Republic of Germany

Streszczenie

W artykule przedstawiono rys historyczny ochrony przeciwpożarowej w Niemczech, omówiono strukturę i działalność straży pożarnych kraju związkowego Badenia Wirtembergia, wskazano unormowania prawne. Zamieszczono również wykaz zdarzeń w których brały udział oraz porównano go do liczby wyjazdów w analogicznym przedziale czasowym w woj. mazowieckim, którego powierzchnia jest zbliżona do opisywanego obszaru.

Słowa kluczowe: straż pożarna w Niemczech, ochrona przeciwpożarowa, Badenia-Wirtembergia

Summary

The paper presents the outline of the history of fire protection in Germany, its structure, legal regulations and organization of fire services located in Baden-Wuerttemberg. A list of critical incidents in which fire units took part as well as comparison concerning the number of calls in the same period of time in the Masovia Region, the area similar to the Baden-Wuerttemberg, were presented.

Keywords: German Fire Service, fire protection, Baden-Wuerttemberg

1. Rys historyczny ochrony przeciwpożarowej w Niemczech

Republika Federalna Niemiec (niem. Bundesrepublik Deutschland) jest krajem o długiej i chlubnej tradycji w dziedzinie ochrony przeciwpożarowej. Pierwsza ochotnicza straż pożarna zwana „Freiwilliges Lösch- und Rettungscorps” została powołana w 1841 r. w Miśni (niem. Meissen)¹, (miasteczko w Saksonii – przyp. aut.), podczas gdy na ziemiach polskich organizacje te zaczęły powstawać w latach 60. XIX wieku². Był to początek z powodzeniem działającego do dziś w Niemczech systemu opartego na wolontarystycznym zaangażowaniu obywateli. Jednakże równoległe do struktur ochotniczych zaczęły rozwijać się zawodowe straże pożarne. Pierwsza z nich powołana została w Berlinie, w 1851 r.³ Postępujący w ówczesnym czasie proces industrializacji zaczął wymagać od istniejących jednostek ochrony przeciwpożarowej coraz lepszego wyszkolenia ratowników, zaplecza sprzętowego oraz logistycznego. Wychodząc naprzeciw tymże oczekiwaniom w roku 1950, w Stuttgarcie powołane zostało Niemieckie Stowarzyszenie ds. Ochrony Przeciwpożarowej (niem. Vereinigung zur Förderung des Deutschen Brandschutzes e. V. (vfdb)), które za główny cel obrało wspieranie rozwoju, badań i innowacji w tymże obszarze bezpieczeństwa publicznego⁴. Funkcjonuje ono nieprzerwanie już 65 lat, zrzeszając zarówno organy administracji rządowej, jednostki ochrony przeciwpożarowej, instytuty naukowo-badawcze, przedsiębiorstwa, jak i osoby indywidualne.

2. Zasady organizacji systemu w Republice Federalnej Niemiec

Państwo niemieckie jest krajem federacyjnym. Oznacza to, iż zarówno federacja, jak i każdy z wchodzących w jego skład 16 krajów związkowych posiada swoje własne kompetencje. Sprawy związane z bezpieczeństwem wewnętrznym, a zatem i ochroną przeciwpożarową spoczywają na organach administracji lokalnej⁵. Przyjęte przez Wysoki Komitet ds. planowania pożarnictwa, ochrony ludności i obrony cywilnej (Ausschuß Feuerwehrangelegenheiten, Katastrophenschutz und zivile Verteidigung (AFKzV))⁶ regulacje prawne na szczeblu krajowym należy traktować jako ogólne standardy i wytyczne, których uszczegółowienie i specyfikacja leży w gestii poszczególnych Ministerstw Spraw Wewnętrznych danego

¹ Jungbluth M., *Freiwillige Feuerwehren in der Region Nassau: Eine kulturwissenschaftliche Studie zu Vereinsleben und -geschichte*, Waxmann 2014, Münster, New York, s. 32.

² <http://www.zosprp.pl> [dostęp: 15-10-2015 r.]

³ Czerwona Księga Pożarów. Wybrane problemy pożarów oraz ich skutków. red. Guzowski P., Wróblewski D., Małociąg D., Publikacja opracowana w ramach projektu nr DOBR-BI04/050/13009/2013 finansowanego przez NCBR, Józefów 2014, s. 1007.

⁴ <http://www.vfdb.de/> [dostęp: 15-10-2015 r.].

⁵ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Niemcy-Ustroj-polityczny;4574874.html> [dostęp: 15-10-2015 r.].

⁶ Feuerwehr-Dienstvorschriften (Prawo krajowe regulujące kwestie ochrony przeciwpożarowej w RFN – przyp. aut.).

kraju związkowego. Ustanowione prawo krajowe dot. ochrony przeciwpożarowej tzw. Feuerwehr-Dienstvorschriften (FwDv) reguluje następujące kwestie (tabela 1).

Tabela 1. Obowiązujące regulacje prawne (poziom krajowy)

Numer/nazwa	Tytuł	Rok
FwDv 1	Podstawy działań ratowniczych	2007
FwDv 2	Szkolenie ochotników	2012
FwDv 3	Działania taktyczne	2008
FwDv 7	Ochrona dróg oddechowych	2005
FwDv 8	Nurkowanie	2014
FwDv 10	Drabiny	1996
FwDv 13,1	Ratownictwo techniczne	1986
FwDv 100	Zarządzanie i dowodzenie podczas operacji ratowniczych	1999 (wersja ang. 2007)
FwDv 500	Zagrożenia CBRN	2012

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [6].

Z uwagi na to, że jak konstatuje Jerzy Wolanin: „Efektywne kreowanie polityki bezpieczeństwa dotyczące danej społeczności lokalnej, może mieć miejsce tylko na poziomie lokalnym, ponieważ zagrożenia, których ta polityka dotyczy, mają lokalne właściwości”⁷, szczególnie cenna wydaje się kompetencja landów do określania prawodawstwa. Nadmieniona polityka w dziedzinie ochrony przeciwpożarowej od lat jest implementowana w Republice Niemieckiej, dlatego też w państwie tym nie jest powoływany urząd Komendanta Głównego Państwowej Straży Pożarnej czy też główna szkoła pożarnicza o charakterze ogólnonarodowym.

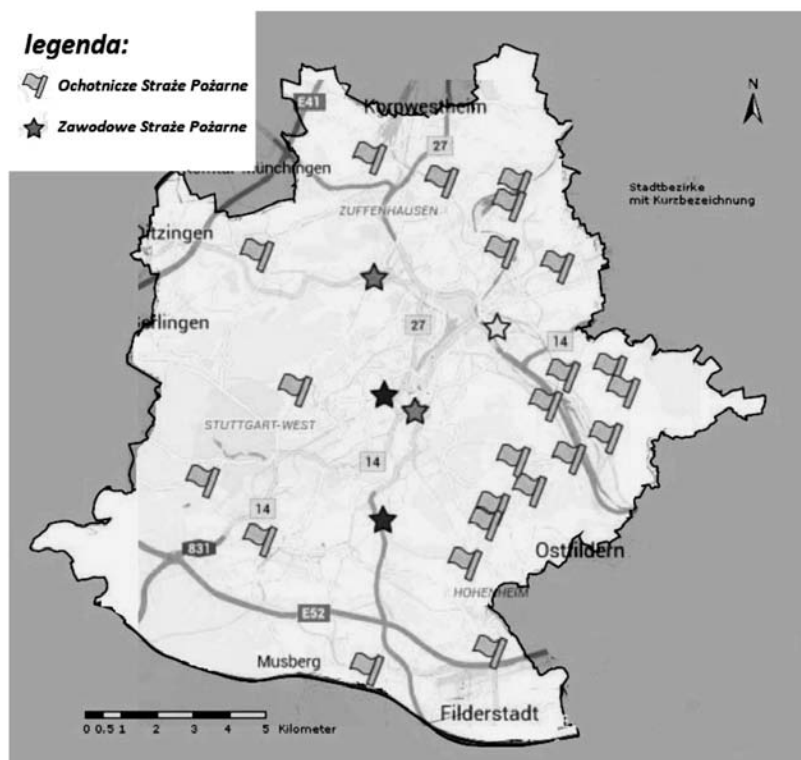
3. Zasady rozmieszczania jednostek ochrony przeciwpożarowej, studium przypadku – Badenia-Wirtembergia

W Niemczech tereny działania straży podzielone są na tzw. obszary operacyjne, których granice odpowiadają stopniowi zagrożenia. Dla każdego z nich przypisana jest adekwatna liczba jednostek ratowniczych z odpowiednim dla niej zapleczem sprzętowym. Charakterystyczne jest także to, że w miastach w pierwszym obszarze, czyli na terenie największego zagrożenia (np. strefa przemysłowa i ściśle centrum) nie występują ochotnicze straże pożarne. Natomiast w strefach czwartej i piątej tj. w obszarach agromiejskich i podmiejskich brak jest zawodowych straży pożarnych⁸. W stolicy Badenii-Wirtembergii, Stuttgarcie, przyjęto,

⁷ Wolanin J., Zarys teorii bezpieczeństwa obywateli. Warszawa, DANMAR, 2005, s. 11.

⁸ Informacja na temat Ochotniczych Straży Pożarnych w systemie bezpieczeństwa wybranych państw Unii Europejskiej (Austria, Czechy, Irlandia, Niemcy), BAS-WAEM-833/08 s. 12-13.

że czas dojazdu do zdarzenia nie powinien przekraczać 10 min⁹, dlatego też na terenie miasta funkcjonuje 5 posterunków zawodowych straży pożarnych (tzw. Feuerwache) oraz 23 jednostki ochotnicze. Ich rozmieszczenie pokazano na rys. 1.

Rys. 1. Lokalizacja jednostek ochrony przeciwpożarowej w stolicy regionu – Stuttgarcie
Źródło: Opracowanie własne.

W zawodowej straży pożarnej ratownicy pracują w systemie 3-zmianowym, pełniąc 24 h służbę. Ich liczba zmienia się w zależności od potrzeb terenu, na jakim jednostka jest zlokalizowana. I tak, w Stuttgarcie:

- w stacji nr 1 „Süd” zatrudnionych jest 66 strażaków,
- w jednostce nr 2 „West” – 80,
- w jednostce nr 3 „Bad Cannstatt” – 70,
- w jednostce nr 4 „Feuerbach” – 63,
- w jednostce nr 5 „Filderstadt” – 97.

W przypadku zdarzenia, którego rozmiar przekracza możliwości sił i środków dostępnych dla danej jednostki, dysponowane są zastępy z okolicznych posterunków.

⁹ <http://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.feuerwehr-in-baden-wuerttemberg-freiwillige-stossen-an-grenzen.4c9d07d2-db63-43e7-bd0c-aff5af0a86b6.html> [dostęp: 10-10-2015 r.].

Z kolei w ochotniczych strażach pożarnych powiadomianie odbywa się za pośrednictwem pagerów bądź SMS. Ustawodawstwo krajów związkowych, w tym także Badenii-Wirtembergii, reguluje obowiązek pracodawcy zatrudniającego członków OSP do zwalniania ich do udziału w akcjach, ćwiczeniach i szkoleniach. Strażakowi – ochotnikowi wyjeżdżającemu do akcji w godzinach pracy przysługuje prawo do bezwzględnej wypłaty pełnego wynagrodzenia za pracę. Jednocześnie prywatny pracodawca może domagać się od gminy zwrotu wypłaconego wynagrodzenia za czas, kiedy pracownik przebywał na akcji ratowniczo-gaśniczej bądź ćwiczeniach¹⁰.

4. Organizacja systemu funkcjonującego w Badenii-Wirtembergii

Rys. 2. Położenie Badenii-Wirtembergii na mapie Niemiec

Źródło: Opracowanie własne.

Badenia-Wirtembergia jest trzecim pod względem powierzchni krajem związkowym Niemiec. Położona na południu kraju stanowi jeden z najlepiej gospodarczo rozwiniętych okręgów, z zakładami produkcyjnymi Daimler AG (przedsiębiorstwo z branży motoryzacyjnej – przyp. aut.), Porsche, Bosch na czele (rysunek 2). Jej stolica, Stuttgart, pozostaje najbogatszym miastem w Niemczech i jednym z najbardziej zamożnych na świecie¹¹.

Działalność straży pożarnej na tym obszarze regulowana jest ustawą, tzw. Feuerwehrgesetz (FwG), w brzmieniu z 2 marca 2010 r.¹². Określa ona zadania straży pożarnej, jej organizację, zasady finansowania oraz zadania gminy i obowiązki ludności w zakresie ochrony przeciwpożarowej.

Głównym trzonem systemu pozostają ochotnicze straże pożarne. Jedyne w miastach przekraczających 100 000 mieszkańców obowiązuje wymóg utworzenia zawodowej straży pożarnej. Dotyczy to zatem następujących miast tego regio-

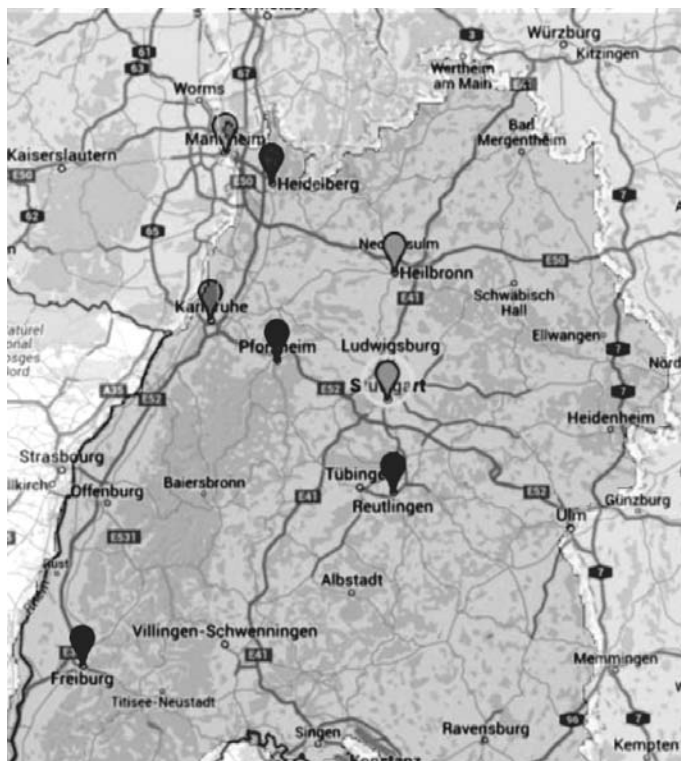
¹⁰ Feuerwehrgesetz (FwG) in der Fassung vom 2 März 2010, Artikel 15 (Ustawa o ochronie przeciwpożarowej z dnia 2 marca 2010 r. – przyp. aut.).

¹¹ Adamczak S., Firliej-Adamczak K., Niemcy, przewodnik ilustrowany, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała 2013, s. 296.

¹² Feuerwehrgesetz (FwG) in der Fassung vom 2 März 2010.

nu: Fryburg (niem. Freiburg), Heidelberg, Heilbronn, Karlsruhe, Mannheim, Pforzheim, Reutlingen oraz Stuttgart¹³.

Ogółem, na terenie Badenii-Wirtembergii istnieje 8 zawodowych straży pożarnych (dla każdego z ww. miast) oraz 1091 jednostek ochotniczych straży pożarnych. Rozmieszczenie jednostek zawodowych straży pożarnych przedstawione zostało na rysunku 3.

Rys. 3. Rozmieszczenie jednostek zawodowej straży pożarnej

Źródło: Opracowanie własne.

Łączna liczba ratowników wynosi 109 815, z czego 2060 to zawodowi strażacy, pozostali, czyli 107 755, to ochotnicy¹⁴. Oznacza to, iż system w 98% opiera się na bezinteresownej służbie lokalnych aktywistów. Przynależność do tej formacji w głównej mierze wiąże się z kultywowaniem tradycji przekazywanej w rodzinach z pokolenia na pokolenie, jak i ogromnym prestiżem. Dlatego też tak dużą wagę przywiązuje się do tworzenia młodzieżowych drużyn pożarniczych, gdzie już od najmłodszych lat dzieci i młodzież mają możliwość zaznajomienia się ze

¹³ <http://www.service-bw.de/zfinder-bw-web/lifesituations.do?llid=2197797&llmid=0>
[dostęp: 15-10-2015 r.]

¹⁴ Feuerwehr Statistik – 2014 [Landesfeuerwehrverband Baden-Württemberg] (Dane statystyczne Straży Pożarnej Badenii-Wirtembergii za rok 2014 – przyp. aut.).

specyfiką służby. W 2014 r. funkcjonowało 1003 takowych drużyn, zrzeszając łącznie 28 388 osób, w tym 4302 kobiet¹⁵. Po osiągnięciu odpowiedniego wieku i spełnieniu pozostałych wymagań mogą oni zostać pełnoprawnymi członkami ochotniczej straży pożarnej. Zgodnie z artykułem 11 Ustawy o straży pożarnej strażakiem – ochotnikiem może być osoba, która:

- 1) ukończyła 17. rok życia (bezpośredni udział w działaniach ratowniczo-gaśniczych dozwolony jest od 18 r. ż.),
- 2) posiada dobrą kondycję fizyczną i psychiczną,
- 3) deklaruje gotowość do przystąpienia do OSP na dłuższy czas,
- 4) nie była karana za wybrane przestępstwa z kodeksu karnego (np. powodujące utratę zdolności do zajmowania stanowisk publicznych czy podpalenie).¹⁶

Ponadto straż pożarna wspomagana jest przez tzw. Altersabteilungen – zrzeszenie osób, które ze względów zdrowotnych bądź też po osiągnięciu odpowiedniego wieku (w Badenii-Wirtembergii – 65 lat – przyp. aut.) nie mogą pozostawać w czynnej służbie. Stanowią oni ciało doradcze, zajmują się organizacją szkoleń, wizyt studyjnych itp. W opisywanym landzie grupa ta liczy 30 705 członków¹⁷.

Z uwagi na fakt, iż teren ten jest silnie uprzemysłowiony nie do przecenienia pozostaje rola zakładowych straży pożarnych. Na tym obszarze powołane zostały 162 takowe jednostki o łącznej liczbie ratowników równej 6016. W ciągu ubiegłego roku (2014 – przyp. aut.) interweniowali oni prawie 30 tys. razy (29 454)¹⁸. Do najlepiej wyposażonych należą jednostki lotniskowej straży pożarnej w Stuttgarcie, Daimler AG oraz Bosch.

5. Szkolnictwo i muzea pożarnicze w Badenii-Wirtembergii

Jak już wcześniej zostało wspomniane, w Niemczech nie istnieje główna szkoła pożarnicza. Każdy region odpowiedzialny jest za organizację szkoleń ratowników na swoim terenie. Zgodnie z artykułem 20 ustawy o ochronie przeciwpożarowej w Badenii-Wirtembergii działająca na jej terenie placówka podlega Ministerstwu Spraw Wewnętrznych kraju związkowego (tzw. Innenministerium Baden-Württemberg)¹⁹. Mieści się ona ok. 20 km na północnywschód od Karlsruhe, w Bruchsal. W jej ofercie można znaleźć szkolenia zarówno dla członków ochotniczych straży pożarnych, młodzieżowych drużyn pożarniczych, jak i strażaków pozostających w czynnej służbie. Obejmuje ona kursy podstawowe, instruktorskie oraz specjalistyczne, np. postępowanie podczas zdarzeń CBRN, ratownictwo techniczne itp.

W celu upamiętnienia historii ochrony przeciwpożarowej w Badenii-Wirtembergii funkcjonuje kilka muzeów. Jedno z nich, położone w Winnenden, zo-

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Feuerwehrgesetz (FwG) in der Fassung vom 2 März 2010, Artikel 11.

¹⁷ Feuerwehr Statistik – 2014 [Landesfeuerwehrverband Baden-Württemberg].

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Feuerwehrgesetz (FwG) in der Fassung vom 2 März 2010, Artikel 20.

stało certyfikowane jako europejskie muzeum pożarnictwa przez Międzynarodowy Komitet Techniczny Prewencji i Zwalczania Pożarów (CTIF)²⁰. Kolejne z muzeów mieści się w Stuttgarcie. Ich położenie przedstawiono na rys. 4. W dawnej fabryce Assman & Stockder zgromadzonych zostało 25 samochodów pożarniczych używanych w latach 1940 – 1980.

Rys. 4. Lokalizacja muzeów pożarniczych w Badenii-Wirtembergii

Źródło: Opracowanie własne.

Zwiedzających nie powinien dziwić fakt, iż większość z nich opatrzona jest znakiem Mercedesa, wszak region ten jest kolebką marki. Ponadto w miejscu tym zobaczyć można stosowane ówczesnie aparaty ochrony dróg oddechowych, umundurowanie czy kolekcję hełmów z różnych regionów świata.

6. Działalność strażaków na terenie Badenii-Wirtembergii vs. woj. mazowieckie

Mazowieckie jest największym pod względem powierzchni województwem Polski. Położone w środkowo-wschodniej części kraju stanowi jego najbardziej rozwinięty region (rysunek 5).

Biorąc pod uwagę powierzchnię Badenii-Wirtembergii oraz województwa mazowieckiego, należy uznać, iż są one zbliżone do siebie (tabela 2), dlatego też autorka postanowiła porównać liczbę interwencji w obu tych rejonach w 2014 r.

²⁰ <https://www.stuttgart-tourist.de/en/a-fire-brigade-museum-winnenden> [dostęp: 10-10-2015 r.]

Rys. 5. Położenie woj. mazowieckiego na mapie Polski

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2. Podstawowe informacje – porównanie obu regionów

	Badenia-Wirtembergia*	Woj. Mazowieckie**
Powierzchnia:	35 751 km ²	35 558 km ²
Liczba mieszkańców	10 673 000	5 188 488
Gęstość zaludnienia:	299 os/km ²	149 os/km ²
* http://www.statistik-portal.de/statistik-portal/de_jb01_jahrta1.asp [dostęp: 10-10-2015 r.].		
** http://stat.gov.pl/en/ [dostęp: 10-10-2015 r.].		

Źródło: Opracowano na podstawie: [21] i [22].

Pomimo iż porównywane obszary zajmują niemalże taką samą powierzchnię, gęstość zaludnienia w nich znacząco się różni. W Badenii-Wirtembergii jest ona dwukrotnie większa niż w woj. mazowieckim. Łącznie w 2014 r. jednostki tego rejonu interweniowały 94 577 (uwzględniając pożary, ratownictwo techniczne, sytuacje wyjątkowe (tzw. Notfalleinsätze) zdarzenia ze zwierzętami oraz fałszywe alarmy)²¹, zaś mazowieckie 52 211 (pożary, miejscowe zagrożenia, alarmy fałszywe)²².

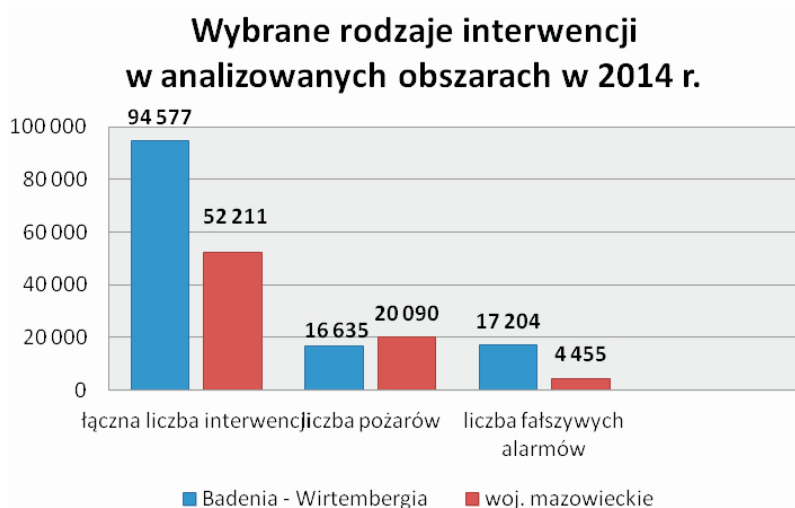
Zastanawiającym pozostaje jednak fakt, iż liczba pożarów, do których dysponowane były jednostki ochrony przeciwpożarowej na Mazowszu pozostawała

²¹ Feuerwehr Statistik – 2014 [Landesfeuerwehrverband Baden-Württemberg].

²² Dane statystyczne KG PSP [źródło: www.kgppsp.gov.pl, 10-10-2015 r.].

wyższa niż w Badenii-Wirtembergii. Wynosiła ona 20 090, przy 16 635 po stronie niemieckiej.

Miejscowe zagrożenia wymuszały interwencje mazowieckich strażaków 27 666 razy, podczas gdy w drugim z porównywanych rejonów zdarzeń wymagających tylko pomocy technicznej było 40 249. Również liczba fałszywych alarmów w Badenii-Wirtembergii była znacząco wyższa niż w mazowieckim. Wynosiła ona 17 204, podczas gdy na Mazowszu odnotowano 4455 takowych wyjazdów. Graficzną prezentację liczby wybranych interwencji przedstawiono na rysunku 6.

Rys. 6. Wybrane rodzaje interwencji

Źródło: Opracowanie własne na podst. [23] i [24].

Przytoczone statystyki dobitnie wskazują, że rozkład interwencji strażaków na tym samym powierzchniowo obszarze mogą się znacząco różnić. Wynika to z różnego sposobu zagospodarowania terenu, stanu technicznego znajdujących się na nim budynków czy świadomości mieszkańców.

Wnioski

System ochrony przeciwpożarowej funkcjonujący w Niemczech jest oparty na odpowiedzialności krajów związkowych za jego organizację. Przyjęcie takiego rozwiązania sprawia, iż podczas procesu legislacyjnego tworzone są procedury odpowiadające specyfice danego regionu. Pozwala to szybciej i skuteczniej reagować na pojawiające się zagrożenia i w ten sposób minimalizować skutki.

Silne zakorzenienie w tradycji przekazywanej z pokolenia na pokolenie oraz prestiż płynący z pozostawania członkiem służby publicznej sprawia, iż głów-

nym trzonem systemu pozostają ochotnicy. Powszechność i dostępność młodzieżowych drużyn pożarniczych pozwala na aktywizowanie kolejnych pokoleń i kształtowanie świadomości adeptów pożarnictwa, co służy zapewnieniu ciągłości działania OSP.

Podział terenu miast na obszary operacyjne i odpowiednie rozmieszczenie jednostek ochrony przeciwpożarowej przyczynia się do skrócenia czasu dojazdu służb na miejsce zdarzenia, a co za tym idzie ograniczeniu strat wywołanych przez zjawisko niekorzystne.

Kompleksowe szkolenia ratowników w Badenii-Wirtembergii zapewniane są przez szkołę pożarniczą, nad którą zwierzchnictwo posiada Ministerstwo Spraw Wewnętrznych kraju związkowego. Na terenie Republiki Federalnej Niemiec system edukacji w przedmiotowym zakresie zorganizowany jest na poziomie landów.

Liczba zdarzeń, w których biorą udział jednostki straży pożarnej pokazuje, jak istotny jest ten rodzaj służby publicznej. Kluczową kwestią pozostaje odpowiednie przeszkolenie działających na danym terenie ratowników. Jak pokazała analiza porównawcza zdarzeń z dwóch (nie tak odległych od siebie) rejonów, mimo iż co do zasady zadania dedykowane strażakom pozostają wprawdzie te same, ich częstotliwość jest mocno zróżnicowana. Zaś to wymusza różny charakter szkoleń, jak i wyposażenia jednostek.

Literatura

- [1] Adamczak S., Firlej-Adamczak K.: Niemcy, przewodnik ilustrowany, Wyd. Pascal, Białko-Biała 2013.
- [2] Dane statystyczne KG PSP [źródło: www.kgsp.gov.pl, 10-10-2015 r.].
- [3] Feuerwehr-Dienstvorschriften [Landesfeuerwehrverband Baden-Württemberg].
- [4] Feuerwehrgesetz (FwG) in der Fassung vom 2 März 2010.
- [5] Feuerwehr Statistik – 2014 [Landesfeuerwehrverband Baden-Württemberg].
- [6] Czerwona Księga Pożarów. Wybrane problemy pożarów oraz ich skutków., red. Guzewski P., Wróblewski D., Małozieć D.: Publikacja opracowana w ramach projektu nr DOBR-BI04/050/13009/2013 finansowanego przez NCBR, Józefów 2014.
- [7] Jungbluth M., Freiwillige Feuer Freiwillige Feuerwehren in der Region Nassau: Eine kulturwissenschaftliche Studie zu Vereinsleben und- geschichte, Waxmann 2014, Münster, New York.
- [8] Wolanin J.: Zarys teorii bezpieczeństwa obywateli. DANMAR, Warszawa 2005.
- [9] Informacja na temat Ochotniczych Straży Pożarnych w systemie bezpieczeństwa wybranych państw Unii Europejskiej (Austria, Czechy, Irlandia Niemcy), BAS-WAEM-833/08.
- [10] <http://www.zosprp.pl> [dostęp: 15-10-2015 r.].
- [11] <http://www.vfdb.de/> [dostęp: 15-10-2015 r.].
- [12] <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Niemcy-Ustroj-polityczny;4574874.html> [dostęp: 15-10-2015 r.].

-
- [13] <http://www.service-bw.de/zfinder-bw-web/lifesituations.do?llid=2197797&llmid=0>
[dostęp: 15-10-2015 r.]
- [14] <https://www.stuttgart-tourist.de/en/a-fire-brigade-museum-winnenden>
[dostęp: 10-10-2015 r.]
- [15] http://www.statistik-portal.de/statistik-portal/de_jb01_jahrtab1.asp
[dostęp: 10-10-2015 r.]
- [16] <http://stat.gov.pl/en/> [dostęp: 10-10-2015 r.]
- [17] <http://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.feuerwehr-in-baden-wuerttemberg-freiwillise-stossen-an-grenzen.4c9d07d2-db63-43e7-bd0c-aff5af0a86b6.html>
[dostęp: 10-10-2015 r.]